

Redactor: Marcel POPA

Tehnoredactor: Mariana MÎRZEA

Coperta: Silviu IORDACHE

Coperta I: Monede de bronz reprezentând *Columna Traiana* și podul împăratului Traian de la Drobeta; medalion de bronz reprezentând podul împăratului Constantin cel Mare de la Sucidava.

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
PETOLESCU, CONSTANTIN C.

Formarea poporului român și a limbii române / Constantin C. Petolescu. - București : Editura Enciclopedică, 2019

ISBN 978-973-45-0745-0

94

CONSTANTIN C. PETOLESCU

FORMAREA POPORULUI ROMÂN ȘI A LIMBII ROMÂNE

UNIVERS ENCICLOPEDIC BOOKS

EDITURA ENCICLOPEDICĂ

Str. Luigi Cazzavillan nr. 17, sector 1, București, 010784

Tel.: 0371.332.838

e-mail: difuzare@universenciclopedic.ro

www.universenclopedic.ro

© Constantin C. Petolescu

Toate drepturile asupra prezentei ediții aparțin în exclusivitate
Editurii ENCICLOPEDICE

SUMAR

CUVÂNT-ÎNAINTE	7
I. CONȘTIINȚA ORIGINII: PRECEDENTE ISTORIOGRAFICE	11
II. ROMANITATEA DUNĂREANĂ ÎN SECOLELE I-III.....	21
Procesul de romanizare în Moesia.....	21
Viața romană în Dacia	26
Problema abandonării Daciei.....	40
III. SUBSTRATUL MOESO-GETO-DACIC.....	43
Substratul preroman în Moesia.....	43
Substratul autohton în Dacia.....	46
Izvoarele narative despre populația autohtonă	49
Informațiile prezentate de Columna lui Traian.....	52
Toponimia Daciei romane	56
Datele izvoarelor epigrafice.....	58
Sursele numismatice.....	59
Autohtonii în descoperirile arheologice din Dacia.....	59
Cuvinte de origine dacică în limba română	63

IV. CONTINUITATEA ROMANITĂȚII

DACO-MOESICE ÎN SECOLELE IV–X	67
<i>Limes-ul roman la Dunărea de Jos în epoca Dominatului</i>	68
Romanitatea sud-dunăreană (nord-balcanică) în secolele IV–X	80
Compoziția demografică a Daciei post-aureliene.....	89
Societatea umană pe teritoriul Daciei în epoca migrațiilor	104
Creștinismul în Dacia. Rolul său în desăvârșirea procesului de romanizare.....	108

V. CONTRIBUȚIA ADSTIRATULUI LA PROCESUL

ETNOGENEZEI ROMÂNE	121
---------------------------------	-----

VI. EVOLUTIA LATINEI DUNĂRENE	131
Ce la latina populară la străromână	131
Dialectele limbii române	139
Bibliografie selectivă	143
Harta Daciei romane	150

HĂRȚI:

Harta Daciei Române	45
Provinciile dunărene în epoca romano-bizantină (secolele IV–VI).	71

CUVÂNT-ÎNAINTE

Etnogeneza românilor (v. grec. *ἔθνος* = „popor”, *γενήσις* = „formare”) – sau, în cuvinte mai simple, *formarea poporului român și a limbii sale* – reprezintă una din cele mai dezbatute probleme ale cercetării evului mediu sud-est european. Apariția, considerată relativ târzie, a românilor în izvoare (sfârșitul secolului al IX-lea), este totuși comparabilă cronologic cu constituirea popoarelor și limbilor românice occidentale: astfel, primul text în limba franceză datează de la mijlocul secolului al IX-lea, italiana și spaniola sunt atestate în secolul al X-lea, sarda abia în secolul al XI-lea. Dar caracterul disparat al informațiilor asupra romanității daco-moesice, în decursul epocii marilor migrații, a determinat pe cercetătorii istoriei să recurgă în explicarea fenomenului istoric la conjecturi și ipoteze, înainte de a aștepta acumularea informațiilor (adusă mai ales de cercetarea arheologică, în a doua jumătate a secolului al XX-lea).

Principala clarificare ce se impune privește spațiul etnogenezei române. În această privință, considerăm suficient a trimite la un opuscul cu titlu semnificativ al istoricului Dimitre Onciu, *Români din Dacia Traiană până la întemeierea Principatelor (cheltuinea română)*, București,

1902, p. 16–17, 36–40: „Formarea poporului român a început negreșit în Peninsula Balcanică, prin cucerirea Illyricului, începută pe timpul republicii la țărmul adriatic și terminată sub August la Dunăre”; acest teritoriu a fost puternic romanizat. „Dar acest popor nu s-a făcut și nu s-ar fi făcut fără de cucerirea și romanizarea Daciei, prin care mai ales s-a îndeplinit intemeierea lui și s-a asigurat existența lui”.

Etnogeneza română reprezintă o sinteză istorică îndelungată – fiind aproximativ simultană și similară cu constituirea celorlalte popoare romanice (occidentale); acest fenomen are pretutindeni ca precedent istoric procesul de romanizare. Cercetarea izvoarelor privitoare la demografia provinciilor din sud-estul și centrul Europei („Illyricum”: Dalmatia, Pannonia, Moesia și Dacia) a pus în evidență pe de o parte *stratul roman*, pe de alta *substratul autohton*.

Cel care a determinat soarta romanității în sud-estul Europei a fost substratul. Astfel, în cadrul acestei romanități, se disting două mari zone: Una este cea vest-balcanică, având ca substrat etnic pe iliri și dalmăți, unde s-a format *limba dalmată* (acum dispărută). Cealaltă este romanitatea carpato-dunăreană, de substrat daco-moesic și celto-pannonic, cuprinzând Dacia, cele două Moesii și Pannonia Secunda, în care s-au plămădit *poporul român și limba română*. Geneza poporului român a marcat spațiul geografic, de la Nistru până la Tisa, acel pe care un mileniu mai târziu se va constitui națiunea română.

Unii cărturari și istorici din timpurile noastre, mulți chiar dintre conaționalii noștri, sceptici în privința viitorului sau preocupați doar de bunăstarea materială, consideră perimate noțiunile de națiune și patrie. Redevine astfel actual strigătul

profetic al principelui istoric Dimitrie Cantemir: „*Nu, acest neam nu trebuie să piară, îl păzește un trecut și îl cheamă un viitor; lăsați torrentul să-și adune șuvițele răsfirate*”. Cu adevărat, noi am ajuns să trăim și să sărbătorim centenarul Marii Uniri. Iar acest popor va continua să existe cât timp vom vorbi și ne vom mândri cu limba noastră românească: această „carte de boierie a neamului” (I.L. Caragiale), acest „șirag de piatră rară pe moșie revărsată” (A. Mateevici).

I. CONȘTIINȚA ORIGINII: PRECEDENTE ISTORIOGRAFICE

Epoca Renașterii, în special după inventarea tiparului, a permis o cunoaștere fără precedent a izvoarelor antice, făcând să crească interesul pentru istoria provinciilor mărginașe ale fostului Imperiu roman, prin urmare și despre Dacia. Din seria acestor umaniști amintim numai pe Poggio Bracciolini, Flavio Biondo, Enea Silvio Piccolomini (viitorul papa Pius II, 1458–1464) și mai cu seamă pe Antonio Bonfini (1434?–1503; autor al lucrării *Rerum Hungaricarum decades libris XLV comprehensae ab origine gentis ad annum MCCCCXCV*). Acesta din urmă nota despre originea românilor (I, 1):

Valachi enim e Romanis oriundi, quod eorum lingua adhuc fatetur; quum inter tam varias barbarorum gentes sita, adhuc extirpari non potuerit („Căci valahii se trag din Romani, ceea ce limba lor până acum dovedește; deși aflată între diferite neamuri ale barbarilor, nu a putut fi extirpată”); *E legionibus enim et coloniis a Traiano ac ceteris Romanorum Imperatoribus in Daciam deductis Valachi promanarunt* („Căci valahii se trag din legiunile și din coloniile întemeiate în Dacia de Traian și de alții împărați romani”).

Originea românilor îl preocupa și pe alt contemporan, cronicarul bizantin Laonic Chalkokondyl (cca 1430–1490), care afirmă că „daci [= daco-români] vorbesc o limbă apropiată de a italienilor”; „ei se aseamănă cu italianii și în celealte privințe și în felul de viață obișnuit și folosesc încă și astăzi aceleași arme și aceleași veșminte ca romanii”.

Astfel, călătorii și căturarii occidentali află despre existența pe teritoriul vechii Daciei a unui popor care poartă un nume moștenit din cel al romanilor: poporul român, organizat în trei „țări” (> lat. *terra*): una se numea chiar *Tara Românească*, cea de-a doua *Tara Moldovei*. Cea de-a treia, *Transilvania*, era un voievodat sub suzeranitatea coroanei maghiare, dar cu o largă autonomie; după prăbușirea Ungariei (1526), Transilvania va deveni un principat sub suzeranitate turcească (1541–1699). Dar istoria acesteia va fi dominată de constituirea acelei *Unio trium nationum* (încă din 1437) – în realitate o înțelegere a stărilor sociale privilegiate: nobilimea maghiară, patriciatul săsesc și fruntașii secuilor; privilegiile acestora vor fi întărite ulterior prin legislația elaborată de dieta Transilvaniei (*Approbatae et Compilatae Constitutiones*), cu excluderea națiunii române, considerată *tolerată*.

Din diferite izvoare străine răzbate conștiința latinității limbii române și implicit a originii comune a vorbitorilor acestei limbi. Aceste idei despre originea și unitatea românilor încep să fie promovate prin traducerile în românește ale „cărților de cult” ortodox care circula la început în manuscris, apoi mai ales pe calea tiparului religios (începând cu opera diaconului Coresi). Fără îndoială, această conștiință a unei origini comune a făcut să încolțească în mintea lui Mihai Viteazul ideea de a uni

Formarea poporului român și a limbii române

cele trei țări române; deși efemeră, aceasta a rămas ca un important moment de referință încă din istoria premodernă a României.

Începuturile istoriografiei românești se petrec în Moldova. Promotorii își făcuseră studiile și învățaseră limbile clasice (latina și greaca) în școlile poloneze; pe această cale, au putut cunoaște direct și temeinic operele autorilor antici, din care au aflat știri despre originea romană a poporului lor. Din opera cronicarilor Grigore Ureche (1590–1647) și Miron Costin (1632–1691) și mai ales a eruditului principă Dimitrie Cantemir (1673–1723), răzbate conștiința despre originea romană a locuitorilor din cele trei țări, care se numesc ei însăși *români* (numele *valah*, prin care sunt desemnați de unii străini, le era necunoscut acestora); limba vorbită este *limba română*. Aproape concomitant apare o pleiadă de cronicari și în Tara Românească (Muntenia), cel mai erudit fiind stolnicul Constantin Cantacuzino.

Totodată, reținem numele unor străini care au lăsat cercetări asupra istoriei noastre: contele Luigi Ferdinando de Marsigli (1658–1730), cercetător al antichităților din zona Dunării și din Dacia (în special podul de la Drobeta); Anton Maria del Chiaro, secretar de limba italiană al domnului Constantin Brâncoveanu; precum și căpitanul Friedrich Schwantz, autor al unei hărți (însoțită de o amplă prezentare) a Olteniei, care tocmai fusese anexată de austrieci (1718–1739). În lucrările lor ei afirmă fără echivoc originea romană a românilor și a limbii lor.

În Transilvania, lupta românilor pentru emancipare socială și națională cunoaște prima manifestare majoră prin personalitatea lui Inochentie Micu-Klein (1692–1768),

episcop unit de Făgăraș și Alba Iulia (1739–1744), fiind primul român intrat în dieta Transilvaniei; în această calitate, el a militat pentru drepturile românilor (pe care îi considera cei mai vechi locuitori ai țării). Nepotul acestuia, Samuil Micu, în *Brevis historica notitia originis et progressus nationis Daco-Romanae seu ut quidem barbaro vocabulo appellant Valachorum, ab initio usque ad saeculum XVIII* (1778), afirmă originea latină a limbii și vechimea națiunii române în Transilvania.

Trebuie totuși să mențione și câteva excepții notabile din partea unor personalități aparținând „națiunilor” dominante. Astfel, András Huszti (†1755), într-o lucrare apărută postum [cartea lui Huszti, *Ó-és új Dácia* („Dacia veche și cea nouă”), a apărut la Viena, 1791], dar care a circulat în manuscris, arăta că numele *Valachus* sau *Oláh* nu este autentic, iar adevăratul nume al poporului era „rumuny” și făcea afirmația: „Nici o națiune nu are limba atât de apropiată de acea veche română ca națiunea valahilor. Ceea ce este un semn sigur și care nu poate însela că ei sunt în Transilvania urmașii vechilor colonii romane”. Însuși Iosif al II-lea (1765–1790), împăratul Sfântului Imperiu Romano-German, afirma despre români că sunt „incontestabil, cei mai vechi și mai numeroși locuitori ai Transilvaniei”; în cursul unei călătorii în Transilvania (pe când era doar prinț moștenitor al tronului), inspirat și entuziasmat de numele localității *Salva*, a rostit cuvintele memorabile: *Salva Parva Romuli Nepos – cu care „boteza” alte trei localități din zona regimentului grăniceresc românesc de la Năsăud (pe al căruia drapel s-a scris: *Virtus Romana rediviva*)*. Un alt cărturar transilvănean (istoric și geograf), Iosif Benkő, afirma la

anul 1778 că români se trag „din coloniile pe care Traian și ceilalți împărați le-au adus în Dacia”, iar după abandonarea Daciei „mulți romani împreună cu dacii indigeni au rămas pe loc”.

Tot acum trebuie citată opinia unui erudit suedez, Johann Thunmann, autorul unei cărți având ca preocupare istoria popoarelor din Europa de Răsărit, care scria despre români (*Untersuchungen über die Geschichte der östlichen europäischen Völker*, Leipzig, 1774, p. 362; în traducere): „Ei sunt frați cu cei din Macedonia, coborâtori din tracii care, sub numele de geti și de daci, jucăru un rol atât de însemnat. Sub stăpânirea romană, ei își însușiră limba și obiceiurile romane, și când Caracalla le dădu dreptul de cetăteni, ei luară numele de romani. Nu se poate admite că împăratul Aurelian să fi strămutat peste Dunăre pe toți locuitorii Daciei; fără îndoială că au mai rămas încă mulți, într-o țară aşa de mare și de muntoasă. În timpul năvălirii vandalilor, goților, hunilor, gepizilor, slavilor, avarilor și bulgarilor, ei căutără mântuire în munții lor...”.

În anul 1791, cărturarii români din Transilvania (corifeii acelei mișcări culturale și naționale cunoscută sub numele de *Scoala Ardeleană*: Samuil Micu, Ioan Piuaru-Molnar, Petru Maior, Gheorghe Șincai și alții) au întocmit un memoriu, înaintat împăratului Leopold al II-lea de episcopii Gherasim Adamovici (ortodox) și Ioan Bob (greco-catolic), cerând drepturi pentru națiunea română (însăși ideea membrului a fost desigur inspirată de *Declarația drepturilor omului și cetățeanului* a Revoluției franceze, din 26 august 1789); argumentul principal: „Nu venetică, ci mult mai veche decât toate celelalte e națiunea românilor din Transilvania”. A fost

publicat de Ioan Piuaru-Molnar cu titlul *Repraesentatio et humilimae preces universae in Transylvania Valachicae nationis*, cu loc fictiv de tipărire Iași, chiar în anul 1791. O altă ediție este datorată unui adversar, care semna doar cu inițialele: I.C.E. (Eder), *Supplex libellus Valachorum Transilvaniae iura tribus receptis nationibus communia postliminio sibi adseri postulantum*, Cluj, 1791; această ediție a consacrat numele petiției. Plângerea națiunii române din Transilvania a fost trimisă de împărat Dietei Transilvaniei, care a respins-o.

Ediția *Supplex*-ului publicată de Eder era însoțită de note critice, combătându-i tezele și afirmând, între altele, că poporul român s-a format la sud de Dunăre, de unde a migrat în secolul al IX-lea. Aceste idei au fost preluate de istoricii Fr. J. Sulzer (*Geschichte des transalpinischen Daciens*, Wien, 1781; autorul respinge categoric informațiile oferite de Anonymus și de Cronica lui Nestor despre prezența românilor în Transilvania la vremea invaziei ungurilor) și J. Chr. Engel (*Geschichte der Moldau und Walachey*, Halle, 1804); acestea au fost combătute în diferite scrieri de cărturarii Școlii Ardelene (Samuil Micu, Gh. Șincai din Șinca, Petru Maior, Ion Budai-Deleanu).

Anul 1848 a produs mari frământări în Europa Centrală. Imperiul habsburgic a fost pe cale să se prăbușească sub loviturile revoluției maghiare (salvat de intervenția trupelor rusești). În cele din urmă s-a ajuns la un compromis: dualismul austro-ungar (1867); Transilvania a fost inclusă în regatul reînviat al Ungariei (după o dispariție de aproape trei secole și jumătate).

În Principatele române de dincolo de munți, una din ideile revoluției de la 1848 a fost unirea și crearea unui stat național – obiectiv în parte realizat la capătul unui deceniu de propagandă națională și activitate diplomatică, prin unirea Moldovei cu Muntenia (1859). Consolidarea Unirii și impunerea numelui de *România* în prima constituție românească (1866) au fost urmate de cucerirea prin război a independenței (1877–1878), cu adăugarea Dobrogei, iar peste câțiva ani de proclamarea Regatului României (1881). Dar Coroanei Române îi lipsea încă cea mai de preț perlă: Transilvania. Acolo mișcarea națională a românilor – lipsiți de drepturi naționale, ca de altfel și alte națiuni (slave) din Austro-Ungaria – era în fierbere; aceasta îngrijora monarhia bicefală, ai cărei beneficiari încearcă a fundamenta, inclusiv pe cale istoriografică, șovinismul lor secular.

Astfel se redeschide mai vechea polemică privind originia poporului român, cu adepti – istorici și filologi – grupați în jurul a două teorii: *teoria autohtoniei* (sprijinită pe izvoare care atestă continuitatea elementului dacic și daco-roman în Dacia în cursul „miliului întunecat”) și *teoria imigraționistă* – impulsată îndeosebi prin contribuția lui Robert Roesler (autor între altele al cărții *Römische Studien. Untersuchungen zur älteren Geschichte Rumäniens*, Leipzig, 1871), cel mai înverșunat adversar al continuității daco-romane în spațiul Daciei. Acesta contestă romanizarea Daciei și afirma că „vlahii” au migrat dinspre Macedonia abia în cursul secolului al XIII-lea.

Este de remarcat cum acești „istorici”, care invocă lipsa izvoarelor care să probeze existența populației românice pe teritoriul Daciei între secolele III–XIII, nu citează